

بایسته‌های پژوهشی در موضوع قرآن و جهان معاصر

حسینعلی رحمتی

پیش درآمد

تاریخ زندگی بشر همواره شاهد بروز و ظهور ادیان و مذاهبی بوده که هر یک داعیه نجات انسان و رستگاری او را داشته‌اند. همان گونه که ژان ژاک روسو، فیلسوف و متفکر معروف فرانسوی (1712-1778 م) گفته، جامعه‌ای تاکنون وجود نداشته یا پایدار نمانده که مذهب اساس آن نباشد.¹

آموزه‌های برخی ادیان به صورت مکتوب ارائه شده و به کتاب دینی پیروان ایشان تبدیل گشته است. در اسلام، قرآن کریم، کتاب آسمانی مسلمانان و منشور ذوی الابعادی است که در سلوک علمی و عملی آنان نقشی به سزا و غیرقابل انکار داشته است. این کتاب در باور مسلمانان، معجزه‌ای است جاوید، خالی از نقص و عیب، که بین ماده و روح سازگاری افکنده و هم به دنیا توجه داشته هم آخرت؛ هم در زمان خود توانسته و هم در زمان دیگر می‌تواند انسان‌هایی بزرگ را در دامان خویش پرورش دهد.²

یکی از مهم‌ترین موضوع‌هایی که توجه به آن برای همه علاقمندان به قرآن در عصر حاضر، ضروری است، مسئله نسبت این کتاب آسمانی با انسان معاصر و بهره‌گیری از آن در جهان کنونی است. با توجه به اهمیت این موضوع، نوشتار حاضر با رویکردی نظری - کاربردی، به دنبال واکاوی برخی از مباحثی است که در این زمینه می‌تواند راه‌گشا باشد. مدعای این مقاله آن است که هر گونه تلاش علمی و عملی درباره قرآن و جامعه امروز به شرطی قرین موفقیت خواهد بود که برخی نکته‌های مهم مورد توجه قرار گیرد؛ نکته‌هایی که می‌توان آنها را در ذیل دو عنوان ضرورت‌ها و بایسته‌ها صورت بندی نمود:

ضرورت‌های بحث

چه ضرورت‌هایی ما را و ما می‌دارد که از موضوع «قرآن و جهان معاصر» سخن به میان آوریم؟ به نظر می‌رسد در پاسخ به این پرسش بتوان موارد زیر را مطرح کرد:

1- دفاع آگاهانه از قرآن

ادعای حیات و زاینده‌گی قرآن و داشتن پیام برای جامعه معاصر وقتی مورد قبول واقع می‌شود که بتواند از پشتیبانی استدلال‌های منطقی و عقلانی و شواهد تاریخی بهره‌گیری کند. کوتاهی در چنین امری موجب قوت گرفتن ابهام‌ها، سؤال‌ها و شبهه‌هایی می‌شود که درباره قرآن و توانایی آن برای انسان امروز مطرح شده و می‌شود و از طرف دیگر زمینه دفاع آگاهانه و قابل قبول از قرآن را کم رنگ می‌نماید.

2- آگاهی بخشی و تعمیق عقاید قرآن باوران

گرچه مسلمانان به طور معمول به کتاب دینی خود ایمان دارند ولی از آنجا که آگاهی‌های دینی همه آنها در یک سطح نیست، هم در بهره بردن از آموزه‌های این کتاب، و هم در ایمان به آن و دفاع از کاربردهایش گاه با ضعف‌های جدی دست به گریبان‌اند. تبیین جایگاه قرآن در دنیای امروز و کاویدن سویه‌های

مختلف آن، می‌تواند عقبه اعتقادی مسلمانان را تقویت کرده و ضمن استحکام بخشیدن به مبانی باورهای آنان، ایشان را در دفاع از کتاب دینی شان یاری گر باشد.

3- دفاع از کیان و توان دین در دنیای معاصر

به خاطر ارتباط اسلام با قرآن، طبیعتاً بخشی از توان مدافعان دین در عصر حاضر باید مصروف دفاع از قرآن شود. دفاع از قرآن در واقع دفاع از اصل دین و باورهای دینی نیز هست.

4- ایفای مسئولیت الهی و انسانی به قرآن

اندیشمندان دلسوز و آگاه، به حکم عقل و دستور شرع، نه تنها موظف به نجات خویشتن، که مسئول کمک به رهایی انسان‌های دیگر از دام زندان‌های فکری و اسارت‌های عقیدتی نیز هستند. بخشی از این مسئولیت، از منظر بحث حاضر، مسئول بودن ایشان در برابر قرآن است. حفاظت از این کتاب در برابر تحریف و خرافه، همچنین تلاش برای احیای هر چه بیشتر جایگاه آن و کوشش جهت صید گوهری‌های هدایت و بهروزی جامعه معاصر از دریای موج قرآن، افزون بر آنکه گام برداشتن برای ایفای این مسئولیت است، زنده نگاه داشتن کتابی است که پیشوایان دینی آن را جلوه گاه خدا، راه نجات، شفای تن و جان، عمیق و زیبا و کتاب انس دانسته‌اند.³

بایسته‌های پژوهشی بحث

آنچه گفته شد بیان گر اهمیت موضوع و «چرایی» توجه به آن بود، ولی سویه دیگر بحث، مسئله «چگونگی» تبیین زندگی و زاینده‌گی قرآن در دنیای امروز است. در این قسمت بایسته‌ها و ساحت‌هایی که برای وصول به مقصود باید مورد توجه قرآن باوران و قرآن پژوهان قرار گیرد در ذیل عنوان‌های زیر صورت بندی می‌شود:

موضوع شناسی

برخی از نکته‌هایی که در ذیل بحث موضوع‌شناسی قرار می‌گیرد عبارت است از:

1- تعریف جامعه و جهان معاصر

وقتی سخن از قرآن و جامعه یا انسان معاصر به میان می‌آید پرسش‌هایی از این دست را باید مورد توجه و بررسی قرار داد: مقصود از «جامعه» چیست؟ یک جامعه خاص یا جوامع اسلامی، یا همه جوامع؟ وجه تمایز دنیای امروز با دوره‌های پیشین کدام است؟ مفهوم «معاصرت» چیست؟ شروع دوران معاصر از چه زمانی است؟ چه عواملی باعث این مرزبندی زمانی شده است؟ همچنین از آنجا که موضوع قرآن و جهان معاصر با بحث نسبت قرآن با «زمان» نیز پیوند دارد. از این رو، بررسی این موضوع هم دارای اهمیت است. در این راستا پرسش‌های فراوانی مطرح است از جمله آنکه:

- 1- بازتاب فرهنگ زمانه عصر نزول، در قرآن به چه اندازه بوده و امروزه با توجه به تحولات عظیم فرهنگی که در جهان معاصر پدید آمده چگونه می‌توان از این کتاب استفاده نمود؟
- 2- مفهوم فرا زمانی و فرا مکانی بودن قرآن چیست و این امر را چگونه می‌توان تبیین کرد؟
- 3- برای اثبات جاودانه بودن آموزه‌های قرآنی، آیا علاوه بر استدلال‌های درون دینی، می‌توان از ادله بیرون دینی هم کمک گرفت؟ آنها کدامند؟
- 4- از آنجا که قرآن از سوی پیامبر صلی الله علیه وآله وسلم به زبان عربی بیان شده و طبیعتاً الفاظ آن می‌تواند بار معنایی و حدود واژگانی آن زبان را داشته باشد، امروزه چگونه می‌توان از روزن این زبان به محتوا و مدلول‌هایی که بر پیامبر صلی الله علیه وآله وسلم وحی شده پی برد؟

2- توجه به مباحث و موضوع‌های همگن

در تحقیق‌های علمی و اجتماعی همواره باید به جایگاه هر بحث در بین بحث‌ها و موضوع‌های مرتبط با آن توجهی تام داشت. بحث از قرآن و جامعه معاصر نیز از این قاعده بیرون نیست. در اینجا هم باید به موضوع‌هایی چون اسلام و جهان معاصر و از آن بالاتر و عام‌تر، دین و جهان معاصر، دین و مدرنیسم/ مدرنیته یا پست مدرنیسم/ پست مدرنیته توجه کرد. در واقع این موضوع‌ها با یکدیگر در ارتباط بوده و نسبت به یکدیگر همپوشانی دارند و هر کدام می‌تواند دیگری را یاری نموده و راه را برای اثبات آن باز نمایند. البته در زمینه نسبت و جایگاه دین و کارکردهای آن در عصر حاضر نیز نکته‌هایی فراوان وجود دارد که بایستی در جای خود به خوبی مورد کاوش قرار گیرد.⁴

نکته دیگر در موضوع‌شناسی، توجه به مباحث نو پیداست. تغییر و تحول‌های انجام گرفته در عرصه‌های مختلف فرهنگی، علمی و اجتماعی در دوران جدید و معاصر، باعث گسترش حوزه‌های علوم و معرفت و پیدایش رشته‌ها و شاخه‌های نوین در عرصه اندیشه و ورزی انسان معاصر شده است. این امر، هر روز پرسش‌هایی نوین را فرا روی آدمیان قرار می‌دهد که بخشی از آنها درباره متون به طور عام، و متون دینی به طور خاص می‌باشد. پیدایی و پایانی دانش‌هایی چون هرمنوتیک و زبان‌شناسی، با توجه به اندیشه کسانی چون پل ریکور، هانس گئورگ گادامر و فردیناند دو سوسور، و شکل‌گیری نظریه‌هایی چون افعال گفتاری، بازی‌های زبانی و فرا روایت‌ها از سوی فیلسوفانی چون جان سرل، لودویگ ویتگنشتاین و ژان فرانسوا لیوتار تنها بخشی‌هایی از حوزه‌های نو پیدا در مورد تفسیر و فهم متون است. عمده این موضوع‌ها درباره قرآن هم می‌تواند مطرح شود. روشن است با ورود هر دیدگاه یا نظریه‌ای جدید در این زمینه، دین داران و اندیشوران دینی با سؤال‌ها، موضوع‌ها و مسائلی جدید مواجه می‌شوند که برای دفاع از پویایی کتاب خود، در اینجا قرآن، چاره‌ای از توجه به آنها ندارند. هر گونه مواجهه منطقی و معقول با این مباحث و بهره‌گیری از نظریه‌ها و بحث‌های جدید جهت تبیین هر چه بهتر آموزه‌های قرآنی، پیش و بیش از از هر چیز مبتنی است بر آشنایی کامل با این موضوع‌ها و مباحث با استفاده از منابع اصلی آنها. یکی از امتیازهای این آشنایی آن است که می‌تواند به غنی شدن حوزه‌های همگن در اندیشه اسلامی کمک فراوان نماید و

راه را برای نقد و بررسی نظریه‌های غیر اسلامی در این زمینه‌ها و ارائه نظریه‌های برگرفته از منابع و اندیشه‌های اسلامی باز نماید.

3- همگرایی و تعامل فکری

چه بررسی خود موضوع قرآن و جامعه معاصر و چه تبیین موضوع‌ها و مباحث مرتبط با آن، بدون همراهی و همفکری همه اندیشمندان و قرآن پژوهان جامعه ما و دیگر جوامع اسلامی، از اتقان و استحکام و شمول لازم برخوردار نخواهد بود. با توجه به فراوانی افراد، مؤسسه‌ها و مراکز مختلف در سطح جهان که در زمینه‌های مربوط به قرآن فعالیت می‌کنند، و امکانات مادی و معنوی که در اختیار دارند، یکی از بایسته‌های عرصه قرآن پژوهی در عصر حاضر، تدوین راهکارهایی عملی برای شناسایی این افراد و مراکز، و ایجاد همراهی، همدلی و همکاری بین آنها، همچنین استفاده از امکانات یکدیگر و انجام پشتیبانی‌های لازم است. 5. تشکیل یک مؤسسه بین المللی اسلامی برای این کار، یا تقویت یکی از مؤسسه‌های فعالاً موجود، برگزاری نشست‌های آگاهی بخش و ایجاد و تقویت همکاری‌های مشترک، از نخستین کارهایی است که این مؤسسه می‌تواند انجام دهد.

جنبه دیگر این بحث بهره‌گیری از همه سرمایه‌های علمی جامعه است. از آنجا که وجود اندیشه‌های مختلف که در عمل و نظر به چارچوب‌ها و ضوابط علمی پایبند باشند موجب رونق بازار علم و انجام پژوهش‌های کلان‌نگر می‌شود، بسیار به جاست که در تدوین اندیشه‌ها و آموزه‌های قرآنی برای جامعه معاصر از همه دیدگاه‌ها و سلیقه‌های فکری چه در ایران و چه در دیگر کشورهای جهان استفاده شود. در این میان، به طور خاص، دانشگاه‌ها و حوزه‌های علمیه جایگاهی ویژه دارند. در ایران معاصر، این دو مرکز علمی همواره در تحول‌های علمی، فرهنگی، سیاسی و اجتماعی نقشی چشمگیر و به سزا داشته‌اند. بنابراین، برای ژرفا و پهنا بخشی هر چه بیشتر به قرآن پژوهی و قرآن باوری در عصر حاضر، بایستی از سرمایه‌های معنوی و مادی همه این مراکز استفاده نمود.

4- موضوع‌شناسی همیشگی

تغییر و تحول زمانه و اهل زمانه، و پیدایش سؤال‌ها، نیازها و موضوع‌های جدید، محدود به یک مقطع زمانی خاص نیست، لذا، از منظر بحث ما، پی‌گیری موضوع قرآن و انسان یا عصر جدید هم نباید به یک مقطع زمانی خاص محدود شود. انجام کارهایی چون برگزاری همایش و انتشار کتاب در یک دوره زمانی و سپس رها کردن کارها به امان خدا، زیبنده و مناسب موضوعی با این اهمیت، نیست. از این رو برنامه ریزی برای پیگیری مداوم این موضوع، امری است لازم و ضروری. از جمله کارهایی که به عنوان مثال در این باره می‌توان انجام داد تأسیس یک مؤسسه بین المللی برای پیگیری بحث قرآن و مسائل عصر و متمرکز کردن امور در این مرکز است.

5- تبارشناسی و درس آموزی

بی تردید بحث از نسبت قرآن با زمان، موضوعی است که از گذشته تا به حال دغدغه بسیاری از اندیشمندان ایران و دیگر ملت‌های اسلامی بوده است. از این رو اگر امروز در صدد بررسی نسبت قرآن و جامعه معاصر هستیم هنگام شناسایی موضوع‌ها و مباحث مرتبط با بحث، گریزی از این نداریم که از پیشینه آن آگاهی داشته باشیم. به عنوان مثال، می‌توانیم حداقل تاریخ یک صد ساله اخیر ایران را از این منظر مورد بازخوانی قرار داده و ضمن آشنایی با دیدگاه‌های موافق یا مخالف و سنتی یا مدرن که در این زمینه مطرح شده به نقد و بررسی آنها پرداخته و از نقاط قوت و ضعف آنها برای تدوین راهکارهای جدید، و اتقان و شمول بخشیدن به بحث از قرآن و انسان معاصر بهره بگیریم. همچنین با تطبیق این دیدگاه‌ها با نظایر خود در دیگر جوامع، داشته‌ها و نداشته‌های اندیشه‌های اسلامی، شیعی و ایرانی را در این زمینه به خوبی مشخص نماییم. در بررسی نگرش اسلامی و ایرانی به موضوع قرآن، می‌توان به موضوع‌هایی چون نقش انقلاب اسلامی ایران، به عنوان نهضتی برخاسته از اندیشه‌های اسلامی، بر توجه جامعه ایران و جهان به مسئله قرآن، و دین در عصر حاضر پرداخت. این تبارشناسی را می‌توان با بررسی دیدگاه‌ها و تلاش‌های کسانی چون امام خمینی، شهید مرتضی مطهری، آیه الله سید محمود طالقانی و مهندس مهدی بازرگان و مرحوم محمد رشید رضا در اهل سنت شروع کرده و دست کم، تا سید جمال الدین اسدآبادی، که برخی او را سلسله جنبان نهضت بازگشت به قرآن دانسته اند⁶ پی گرفت.

سویه دیگر این بحث، تبارشناسی آن در جهان اسلام است. مسئله توجه به قرآن برای رفع مشکلات و پاسخ‌گویی به نیازهای جامعه معاصر، یا مراجعه به قرآن با توجه به تجربه‌های انسان امروز در عرصه‌های مختلف علمی، نه تنها برای اندیشه‌های ایرانی که برای بسیاری دیگر از اندیشمندان جهان اسلام هم مطرح بوده و هست.⁷ با تبارشناسی و نقد و بررسی این دیدگاه‌ها می‌توان به تجربه‌هایی جدید و دیدگاه‌هایی کامل‌تر دست یافت و از تکرار خطاها و ضعف‌های گذشته پرهیز نمود. از جمله معاصرانی که اندیشه‌های ایشان در این زمینه قابل بررسی است می‌توان به فضل الرحمن، عبدالاعلی مودودی و نصر حامد ابوزید⁸ اشاره کرد. در این باره تلاش‌هایی در کشورهای عربی انجام گرفته است که از آن جمله است گزارش نیفر از نگرش‌های و رویکردهای تفسیری برخی اندیشمندان سنی و شیعی معاصر⁹.

می‌توان بحث را فراتر از جهان اسلام برد و به دیگر ادیان نیز تسری داد. به طور معمول همه ادیان و شرایع ادعای پاسخ‌گویی به نیازهای انسان معاصر را دارند. در این میان آنانی که دارای کتاب دینی یا مانیفستی مشخص هستند سعی می‌کنند بر اساس آن به نیازهای انسان امروز پاسخ دهند. آشنایی با آنچه ادیان و اندیشه‌های دیگر در این زمینه انجام داده‌اند و درس آموزی و تجربه اندوزی از آنها می‌تواند برای جوامع اسلامی و اندیشمندانی که موضوع قرآن و انسان معاصر دغدغه فکری و دینی آنان است، بسیار راه‌گشا باشد. در ذیل این بررسی است که می‌توان برتری‌ها و مزیت‌های قرآن کریم را نسبت به آنها مشخص کرد.

حقیقت آن است که قرآن مداران جوامع اسلامی حتی اگر در شناخت واقع بینانه و منصفانه جامعه معاصر هم کامیاب شوند تا وقتی که از کتاب آسمانی خود شناخت کافی نداشته باشند باز هم نمی‌توانند در قرآنی کردن عصر حاضر شاهد موفقیت را در آغوش بگیرند. از این رو می‌توان گفت بخشی از موضوع‌های قابل توجه در بررسی قرآن و دنیای امروز ناظر به شناخت خود قرآن است. در این زمینه موارد ذیل را می‌تون برشمرد:

1- تبیین نقش سازنده قرآن

اگر امروزه قصد آن هست که از قرآن کریم در راستای سعادت انسان معاصر کمک گرفته و حیات و زاینده‌گی و کاربرد آن حتی در دوران مدرن و پست مدرن اثبات شود، یکی از مهم‌ترین کارها آن است که بر اساس یک بررسی تاریخی، تأثیری که قرآن در طول تاریخ تا به امروز بر ذهن و ضمیر مسلمانان و بر ابعاد مختلف حیات فردی و اجتماعی آنها داشته به دنیای امروز معرفی شود. یک نمونه آشکار تأثیر این کتاب، در صدر اسلام و عصر نزول به چشم می‌خورد که قرآن توانست انسان‌های یک جامعه بدوی را به جایی برساند که طلیعه داران یک فرهنگ بزرگ در طول تاریخ شوند. تأثیر این کتاب بر زاینده‌گی و بالندگی شاخه‌های مختلف علوم (از جمله: تاریخ، جغرافیا، نجوم، تفسیر، فقه، فلسفه و کلام، حدیث، عرفان، زبان و ادب و هنر)، همچنین فرهنگ سازی و نفوذ در فرهنگ عمومی، برخی از جلوه‌های این تأثیر قرآن است. 10 این امر منحصر به عصر نزول نیست، بلکه امروز هم قرآن در زندگی روزمره مسلمانان به شیوه‌های گوناگون حضور دارد. 11. البته از بیان این نکته نیز گریزی نیست که بگوییم، با تأسف، یکی از عواملی که باعث شده به ویژه در دهه‌های اخیر چهره‌ای نادرست و مغشوش از اسلام و مسلمانان ارائه شود سوء استفاده‌هایی است که از این کتاب شده و کوتاهی‌هایی است که خود مسلمانان در معرفی آیین خویش و کتاب آسمانی خود داشته‌اند.

2- تبیین جامعیت و همه‌جانبه‌نگری قرآن

قرآن کریم، همانطور که در منابع دینی هم آمده، بحری است ناپیدا کرانه و دارای بطون گوناگون. ظاهری نیکو و باطنی عمیق دارد. 12 از این رو بدون شناخت عمیق و همه‌جانبه آن، با استفاده از شیوه‌های علمی و معیارهای پسندیده، نمی‌توان از آن درس‌های لازم را برای راهبردی و راهنمایی انسان در جامعه امروز فرا گرفت.

یکی از باورهای مسلمانان آن است که کتاب آسمانی آنها توان پاسخ‌گویی به نیازهای انسان در هر عصر و زمانی را دارد و از آنجا که در اسلام، دین خاتم و قرآن، آخرین پیام‌هایی است که از سوی خداوند برای انسان فرستاده شده، لاجرم آنچه در قرآن آمده آخرین دستورهای آسمانی برای اهل زمین است. در خود قرآن هم آیه‌هایی هست که به جامعیت و همه‌جانبه‌نگری قرآن اشاره دارد. 13 از این رو، در بحث از قرآن و انسان معاصر، یکی از نکته‌های بایسته توجه آن است که این مطلب به خوبی تبیین و به سؤال‌ها و شبهه‌هایی که در این زمینه مطرح است جواب داده شود. نکته دیگر آنکه باید مشخص کرد آیا وظیفه قرآن ارائه

خطوط کلی و راه‌های اصلی برای رسیدن به سعادت است، آنگونه که برخی ادعا می‌کنند، یا، افزون بر آن، از قرآن می‌توان همه چیز را در همه زمینه‌ها استخراج نمود. در این صورت نسبت داده‌های قرآنی با یافته‌های انسانی و بشری چه می‌شود؟

3- ترسیم سیمای جامعه ایده آل قرآنی

یکی از خطاهای برخی مسلمانان منتقد جامعه مدرن، به ویژه منتقدان فرهنگ و تمدن غربی، آن است که گمان کرده‌اند با نقد اخلاقی یا سیاسی و اجتماعی جامعه مدرن و طرد و لعن وضعیت موجود و یا مخالفت با مظاهر و دستاوردهای آن، رسالت شان خاتمه یافته است؛ در حالی که اینگونه نیست و تا وقتی در برابر این نقد و جنبه سلبی، یک وجه ایجابی ارائه نشود کار به سامان خود نخواهد رسید. وجه ایجابی آن است که اگر متدینان و قرآن باوران مسلمان، جامعه امروز و انسان معاصر را در همه یا بخشی از راهی که می‌رود بر خطا می‌دانند، جدای از نقد آن، به ترسیم سیمای جامعه و انسان مطلوب خویش از دیدگاه قرآن بپردازند.

4- تفکیک پیام‌های دائم از موقت

برخی آیه‌های قرآن و پیام‌های آن مخصوص یک واقعه یا مورد خاص، و برخی از آنها عام‌تر و کلی‌تر بوده است. بعلاوه که آیه‌های قرآن از جهت‌های دیگری چون محکم و متشابه بودن نیز با یکدیگر متفاوت هستند. این رو به هنگام استفاده از آموزه‌های مطرح در این کتاب، بایستی به این گونه تفاوت در آیات و شأن نزول آنها توجه نموده و مشخص کرد که در عصر حاضر و برای جوامع امروزی از هر دسته از آیات چه استفاده‌هایی می‌توان نمود.

5- استفاده از دیگر منابع اسلامی

اندیشه اسلامی و ساختار معرفت شناختی آن از چندین سرچشمه ارتزاق می‌کند که یکی از آنها قرآن است. در کنار آن سیره و سنت و عقل نیز قرار دارد. برای فهم هر چه بهتر و آگاهانه‌تر آموزه‌های اسلامی بایستی از همه این منابع بهره گرفت؛ چرا که هر یک از اینها به دیگری کمک کرده و دیگری را تفسیر و تبیین نموده یا آن را توضیح می‌دهد. خوشبختانه منابع روایی و سیره عملی پیامبر بزرگوار اسلام صلی الله علیه و آله وسلم و ائمه طاهرین علیهم السلام، در زمینه ترسیم چهره فرد و جامعه مطلوب و کمک به رشد همه جانبه انسان در هر زمان، از غنا و قوتی فراوان برخوردار است. بهره‌گیری از این منابع، آشنایی با علوم روز و استفاده از ساز و کارهایی مانند «جهاد» است که قرآن را در راهبردی انسان معاصر به سوی زندگی بهتر و کاستن از رنج‌ها و ناراحتی‌ها و مشکلات او یاری می‌نماید.¹⁴

نکته مهمی که به مناسبت بحث باید به آن اشاره کرد توجه جدی‌تر به مسئله نسبت قرآن و عقلانیت است. یکی از ادعاهای مخالفان یا منتقدان دین و به تبع آن، متون دینی چون قرآن، در عصر حاضر آن است که ادیان و کتاب‌های آسمانی با عقل بشری و دستاوردهای آن سر مخالفت و ناسازگاری دارند.¹⁵

این امر هر چند در طول تاریخ ادیان بی سابقه نیست ولی به طور خاص از اواخر سده‌های میانه و آغاز دوره رنسانس در غرب با جلوه و جمال بیشتری مطرح شد. عواملی گوناگون، به این ذهنیت دامن زد که برای رسیدن به سعادت و رفاه، بایستی دین و آموزه‌های دینی را کنار نهاد یا لااقل آن را به عرصه خصوصی زندگی افراد محدود کرد. این گونه بود که خرد خود بینانه بشر، به عنوان گوهر مدرنیته، تا حدود زیادی راه خود را از دین و دین داری جدا نمود. این امر هر چند در مورد دین مسیحیت اتفاق افتاد ولی طبیعتاً تأثیر خود را بر قضاوت نادرست نسبت به ادیان دیگر، از جمله اسلام، نیز از خود باقی گذاشت. از این رو، یکی از وظیفه‌های کسی که به دنبال دفاع از نقش و جایگاه دین به طور عام و اسلام و قرآن به طور خاص باشد، تبیین نگاه اسلام اولاً به عقل و عقلانیت و ثانیاً به دستاوردها و محصولات علم و عقل بشری، مثل صنعت و تکنولوژی، است.

مخاطب شناسی

در عرصه ابلاغ پیام‌های دینی، اگر بین پیام رسان و پیام گیر ارتباط مناسبی برقرار نشود، فرایند تبلیغ به درستی انجام نخواهد شد. یکی از بایسته‌های وصول به این مقصود، شناخت مخاطب است. این شناخت ابعاد و سویه‌های مختلفی دارد. به عنوان مثال، لازم است مخاطبان را از جهت‌های فرهنگی، جغرافیایی، زبانی، جنسیتی، سطح معلومات، موقعیت‌های اجتماعی و مواردی از این قبیل مورد شناسایی قرار داد. مهم آن است که چه در بررسی و چه در ابلاغ پیام‌ها و آموزه‌های قرآنی به انسان امروز، اولاً مسئله مخاطب‌شناسی مورد توجه قرار گیرد، ثانیاً این شناخت همه جانبه باشد، ثالثاً با روش‌ها و ابزارهای علمی و به طور دقیق انجام پذیرد، رابعاً ضمن تفکیک و دسته بندی درست مخاطبان، برای هر گروه از آنها با توجه به ویژگی‌ها و شرایط متنوعی که دارند، برنامه‌هایی خاص تدوین شده و برای هر کدام به زبان خودشان سخن به میان آید. بی توجهی به این امر، راه را برای تبلیغ صحیح، بسته و گاه می‌تواند موجب تبلیغ منفی شود.

برخی از نکته‌های دیگری که در زمینه مخاطب‌شناسی باید مورد توجه قرار گیرد را می‌توان این گونه برشمرد:

1- کلان نگری

هم در مراجعه به قرآن و هم در توجه به مخاطب آن باید دید کلان و همه جانبه نگر داشت. به عنوان مثال باید هم به فرد توجه داشت و هم به جامعه؛ هم به موضوع‌ها و مسائل و نیازهای فرهنگی توجه داشت، هم اجتماعی، اخلاقی، حقوقی، اقتصادی و سیاسی.

2- نیازشناسی مخاطب

واقعیت آن است که جامعه معاصر به رغم پیشرفت‌هایی که داشته، از معضلاتی چون بحران هویت، تهدید صلح و امنیت جهانی، نادیده گرفتن کرامت انسان، نقض حقوق بشر و حقوق بشر دوستانه، سوء استفاده از تکنولوژی، بحران محیط زیست، بحران‌های مختلف روحی و روانی، اخلاقی، علمی و فلسفی

در رنج است و حتی اگر این همه یا برخی از این موارد به حد «بحران» نرسیده باشد باری این هست که به عنوان یک معضل و مشکل جدی مطرح شده است. نکته آن است که برای یافتن راه حل‌هایی دینی و برگرفته از قرآن برای این مشکلات، ابتدا باید این مشکلات با شیوه‌های علمی و بر اساس معیارهای پذیرفته شده پژوهشی به طور دقیق و همه جانبه مورد ارزیابی و بررسی قرار گیرد. پس از این مرحله است که می‌توان به سراغ قرآن رفت و از آن برای رفع یا کاهش این مشکلات کمک خواست. در مرحله بعد بایستی این دیدگاه‌های قرآنی را به زبان امروز دنیا و با توجه به فرهنگ گفتمانی حاکم بر آن ترجمه و آنها را در قالب‌های اجرایی و عملیاتی ریخته و به مجامع و افراد منشأ اثر در جهان امروز معرفی کرد. باید توجه داشت که مسئله نیازشناسی باید امری مداوم باشد نه مقطعی و گذرا. هم قرآن، منبعی سرشار از آموزه‌های مختلف در زمینه‌های متنوع است و هم نیازها و موضوع‌ها و نیازهای نوپیدای انسان معاصر بسیار زیاد است. از طرف دیگر، از آنجا که بین «انسان» و «زمان» و «نیاز» همواره ارتباطی مستقیم وجود دارد، در هر مقطع زمانی، موضوع یا موضوع‌هایی خاص می‌تواند برای انسان و جامعه از اولویتی ویژه برخوردار باشد.

از این رو قرآنیانی که در صدد پاسخ‌گویی به این نیازها و پرسش‌ها هستند بایستی همواره آنها را رصد کرده و پاسخ‌های لازم را بر اساس رهنمودهای قرآنی فراهم نمایند. به عنوان مثال، امروزه موضوع‌هایی چون حقوق بشر، مسائل مربوط به زنان، آزادی، معنا و مفهوم زندگی، دین و خشونت، و محیط زیست از جمله مباحثی است که به جد در عرصه اجتماعی و فرهنگی جهان مطرح است و می‌طلبد که اندیشوران اسلامی و قرآن پژوهان آگاه به تبیین دیدگاه این کتاب آسمانی درباره آنها پردازند. بایسته یادآوری است که همان گونه که گفته شد رصد نمودن موضوع‌ها، نیازها و پرسش‌های نو پیدا و اولویت‌سنجی آنها بایستی امری مداوم و همیشگی باشد. در این زمینه بایستی به گونه‌ای عمل کرد که جهان اسلام نه تنها در برابر وضعیت موجود موضع‌گیری درستی داشته باشد بلکه بتواند حوادث و شرایط آینده را نیز پیش‌بینی کرده و از هم اکنون خود را برای مواجهه فعال با آن آماده نماید. البته در این زمینه بایستی فرصت‌ها و تهدیدهایی که بر سر راه است نیز شناسایی کرد. توضیح آن که روند کلی امور در عصر حاضر، گرچه تهدیدهایی را متوجه انسان امروز، و از منظر بحث ما، دین‌داران و قرآن‌مداران نموده است ولی از طرف دیگر فرصت‌هایی را نیز در اختیار ایشان گذاشته است. مهم آن است که قرآن‌باوران نه مدهوش شرایط جدید شوند و نه مرعوب آن؛ بلکه با آگاهی، درایت و تدبیر به مدیریت این شرایط پرداخته، با تهدیدها مقابله نموده و از فرصت‌ها و امکانات به خوبی استفاده نمایند. بدون شناخت همه جانبه این فرصت‌ها و تهدیدها امر معرفی اسلام و تبیین جایگاه قرآن در جامعه معاصر به سامان لازم نخواهد رسید.

3- شبهه شناسی

مطلب دیگری که از منظر بحث مخاطب‌شناسی باید مورد توجه قرار گیرد، آگاهی قرآن‌باوران و قرآن پژوهان از سؤال‌ها و شبهه‌هایی است که درباره موضوع جایگاه قرآن در دنیای امروز مطرح می‌شود. ذهن آدمی برای پرسش‌گری خود حد و مرزی را نمی‌شناسد. امروزه با توجه به افزایش معلومات عمومی و به

ویژه به خاطر گسترش ابزارهای اطلاع رسانی، سؤال‌ها و تردیدهایی که درباره کتابی چون قرآن مطرح می‌شود به سرعت در دایره‌ای وسیع منتشر شده و در دسترس همگان قرار می‌گیرد. این پرسش‌ها چه برای تعمیق باروهای دینی و قرآنی باشد، و چه از روی جستجوی صادقانه حقیقت و چه از سر عناد و لجاجت، پاسخ‌های منطقی و در خور را می‌طلبد. ارائه پاسخ پیش از هر چیز مبتنی بر شناخت سؤال است. از این رو به نظر می‌رسد یکی از بایسته‌های بحث از قرآن و جامعه معاصر، اولاً شناخت این سؤال‌ها و تدوین و تبویب آنها، و سپس یافتن جواب، و انتشار آنها با شیوه‌های مناسب است. در این راه بایستی اولاً از توان علمی و امکانات افراد و سازمان‌های مختلف کمک گرفت، ثانیاً کار را حتی المقدور به صورت گروهی انجام داد، ثالثاً در ارائه پاسخ، شرایط فکری، اجتماعی، فرهنگی و دینی مخاطب را در نظر گرفت، رابعاً از ابزارهای نوین و مؤثری که امروزه در اختیار هست، از جمله اینترنت، هم برای آشنایی با سؤال‌ها و هم برای ارائه پاسخ‌ها کمک گرفت.

4- توجه به تنوع‌ها و گونه‌گونی‌ها

هر چند همه انسان‌ها مخلوق یک خدا هستند، ولی تنوع و گونه‌گونی، چه در افراد و چه در جوامع، در ذات آفرینش است. 16 این تفاوت‌ها نه فقط شکل و قیافه افراد، بلکه شیوه‌های زندگی، 17 آداب و رسوم، فرهنگ و باورهای عقیدتی و نگرش‌های سیاسی و اجتماعی آنها را نیز در بر می‌گیرد. از این رو، هنگام مراجعه به قرآن برای گرفتن راهکارها و دستورالعمل‌هایی برای دنیای امروز، باید به این نکته توجه نمود که از کتابی مقدس چون قرآن چگونه می‌توان برای همه جوامع رهنمودهایی را استخراج کرد.

5- آینده‌نگری در نگرش به قرآن، انسان و جامعه

جریان زمان و انسان، همواره جاری است. بشر گذشته‌ای دارد و آینده‌ای نیز هم. اینکه قرآن از پیشوایان دینی با عنوان «امام» یاد می‌کند، 18 و از معنای لغوی لفظ هم فهمیده می‌شود، نشان گر آن است که دین، رهبران و اندیشه دینی همواره نسبت به جامعه باید حالتی «پیشرو» داشته باشند نه «پیرو». به نظر می‌رسد تحقق این حالت در گرو روشن بینی و آینده‌نگری است. بر این اساس می‌توان گفت در ترسیم سیمای جامعه مطلوب قرآنی و هنگام تبیین نیازها و سؤال‌های انسان معاصر، بایستی افق‌ها، شرایط، نیازها و مسائل آینده را نیز در نظر گرفت. گر چه در این موارد «پیشگویی» ممکن نیست، اما می‌توان با بهره‌گیری از خرد جمعی و با استفاده از دستاوردهای علمی، مسیر آینده جامعه و انسان معاصر را «پیش‌بینی» کرده و از هم اکنون برای آن از قرآن کمک گرفت.

روش‌شناسی

توجه به مسئله روش و جایگاه روش‌شناسی در امر تحقیق و پژوهش از اموری است که امروزه به طور جدی مورد توجه مجامع علمی قرار گرفته است. در بررسی و تبیین قرآن و انسان معاصر نیز باید همچون

هر پژوهش دیگر به این مسئله توجه کرد. برخی از مواردی که در ذیل مباحث روش شناختی بحث قرار می‌گیرد عبارت است از:

1- مشخص کردن منظر نگاه به قرآن

در باب مراجعه به قرآن و فهم و تفسیر آن در بین مذاهب مختلف اسلامی، و حتی در بین اندیشمندان یک مذهب، دیدگاه‌هایی متفاوت، و گاه متضاد، وجود دارد و این برداشت‌ها می‌تواند در عرصه عمل موجب اختلاف و تضاد شود. این امر هر چند در مورد همه آیه‌های قرآن صادق نیست ولی به هر حال وجود آن را هم نمی‌توان نادیده گرفت. لذا در بحث از قرآن و کارایی آن برای جامعه معاصر باید مشخص کرد که مقصود کدام نگاه یا برداشت از قرآن است. در این زمینه، مسئله تعدد قرائت‌ها در باب قرآن، یکی از موضوع‌هایی است که باید به طور جدی و دقیق مورد بررسی قرار گیرد.

2- بهره‌گیری از نگرش تطبیقی

انسان امروز در برابر خود انبوهی از آیین‌ها، اندیشه‌ها، و آثار را می‌بیند که همگی مدعی نجات و رهبری او هستند. از این رو برای آنکه بتواند یکی را بر دیگری برتری داده و به آن التزام پیدا کند، بایستی شرایط انتخاب را برای وی فراهم کرد. او، به طور معمول، ادعای برتری و پهلوانی را تنها از آیین می‌پذیرد که وارد معرکه رقابت با حریفان شده و در عرصه عمل و نظر از آن سربلند بیرون آید. از این رو، در بررسی دیدگاه‌ها و نظریه‌های قرآنی برای مسائل جامعه معاصر بایستی در هر مورد این دیدگاه‌ها را با اندیشه‌ها و نظریه‌های دیگر به طور تطبیقی در کنار هم نهاد تا هم به گسترش دامنه بحث کمک کند و هم با گشودن افق‌های جدید، زمینه را برای انتخاب آگاهانه مخاطب فراهم نماید. انجام بررسی‌های تطبیقی نه تنها برای غیر مسلمانان که برای خود مسلمانان نیز کارآمد است؛ چرا که باعث می‌شود ایمان و اعتقاد آنان به کتاب آسمانی خود از پشتوانه محکم‌تری برخوردار شود. البته نگرش تطبیقی لازم نیست فقط بین اندیشه‌ها و دیدگاه‌های اسلامی و غیراسلامی باشد بلکه حتی در بررسی یک موضوع از دیدگاه اندیشمندان اسلامی هم می‌توان از این شیوه بهره گرفت.¹⁹

انجام پژوهش‌های تطبیقی فوایدی دیگر نیز دارد، که از آن جمله است: شناخت برتری‌ها و کاستی‌های هر یک از نظریه‌های مطرح درباره قرآن و موضوع‌های قرآنی، کشف اختلاف نظرها، و تمایز یافتن داورهای آگاهانه از متعصبانه.²⁰

3- استفاده از پژوهش‌های میان رشته‌ای

از آنجا که هم قرآن کتابی است چند بعدی و شامل موضوع‌هایی در زمینه‌هایی مختلف اخلاقی، سیاسی، اجتماعی، علمی و فرهنگی و فقهی می‌شود، و هم نیازها و مسائل انسان در دوران معاصر، سویه‌ها و جنبه‌های مختلف دارد، برای تبیین دیدگاه‌های این کتاب باید از علوم مختلف کمک گرفت. به تعبیر امروزی آن می‌توان گفت امروزه مسئله قرآن و قرآن پژوهی باید حالت «بین رشته‌ای»²¹ پیدا کند. در این

رأبه باید از دانش‌ها و حوزه‌هایی چون روانشناسی، جامعه‌شناسی، مردم‌شناسی، فلسفه، کلام، علوم سیاسی، تاریخ و فلسفه تاریخ، هرمنوتیک و تأویل، تفسیر و ادبیات و هنر، علوم تربیتی، معرفت‌شناسی و جهان‌شناسی بهره‌گرفت.

4- توجه به جنبه‌های اجرایی و کاربردی

انسان موجودی است مأنوس با محسوسات و امور عینی. از این رو آنچه قالبی انضمامی و ملموس پیدا کند برایش باورپذیرتر است. از منظر بحث ما نیز هر نظریه قرآنی تا هنگامی که جنبه اجرایی و کاربردی به خود نگیرد، برای مخاطب امکان بهره‌گیری از آن به راحتی امکان‌پذیر نیست. به عنوان مثال، وقتی از جنبه‌های نظری اثبات شود که قرآن با اقتصاد و تجارت موافق ولی با ربا مخالف است،²² باید مشخص شود که برای وصول به اقتصاد غیر ربوی چه باید کرد. بدیهی است که نمی‌توان انتظار داشت تمامی این امور در قرآن آمده باشد بلکه این عرصه‌ای است که در آن می‌توان از عقل بشری و تجربه جوامع مختلف نیز بهره‌گرفت. این امر در مورد دیدگاه‌های سیاسی، فرهنگی و اجتماعی قرآن نیز صادق است.

5- ابلاغ صحیح و مؤثر

جنبه‌ای دیگر از مسئله روش‌شناسی را می‌توان توجه به روش تبلیغ صحیح و «ابلاغ درست پیام» دانست. جهان امروز هر چند به تعبیر برخی تبدیل به یک «دهکده»²³ شده و به مدد ایجاد شبکه‌ای از داده‌ها و ابزارها، دنیایی نوین را به وجود آورده²⁴ و مرزهای بین افراد یا جوامع را کم رنگ نموده است؛ ولی در همین دهکده هم تنها کسانی می‌توانند سخن و پیام خود را به گوش دیگران برسانند که اولاً نسبت به فضای حاکم بر آن آگاهی داشته باشند و ثانیاً زبان بیان مطالب و شیوه‌ها و ابزارهای ارائه پیام خود را نیز بشناسند.

دنیای امروز به گونه‌ای رقابتی و بی‌رحمانه به هیچ فرد، جامعه یا آیینی اجازه نمی‌دهد که در امر تبلیغ و ارائه پیام، به شیوه‌ها و ابزارهای پیشین بسنده نماید. از این رو، مبلغان و مدافعان قرآن نمی‌توانند از شناخت و به کارگیری «شیوه‌ها، ابزارها و امکانات» متنوعی که دنیای جدید در اختیارشان می‌گذارد غافل شوند. آنان، نه تنها باید با بایسته‌های امر تبلیغ آشنا باشند بلکه لازم است موضوع‌ها و مباحثی را که ارائه می‌دهند از استحکام و اتقان علمی و محتوایی لازم نیز برخوردار باشد. برای وصول به این مقصود باید از گروه‌ها و مراکز پژوهشی و کارشناسان صلاحیت‌دار بهره‌گرفت تا مبادا ضعف‌های ارائه‌کنندگان مباحث، به حساب ضعف خود قرآن و اسلام گذاشته شود.

نکته دیگری که به مناسبت بحث می‌توان در اینجا مطرح کرد توجه به فعالیت‌های جمعی، مدون و برنامه‌ریزی شده است. اثبات حیات و زاینده‌گی قرآن در دنیای امروز، جزء موضوع‌های کلان و حیاتی برای جهان اسلام به شمار می‌رود. بخشی عمده از اعتبار و عزت جامعه اسلامی نیز مبتنی بر موفقیت این فرایند است. از این رو موضوعی با این اهمیت را بایستی با دید کلان‌نگر مورد توجه قرار داد. انجام فعالیت‌های فردی و غیرمنسجم هر چند بی‌فایده و تأثیر نیست، ولی به طور قطع از اتقان، استحکام، شمول و تأثیر

کارهای گروهی و برنامه ریزی شده که برآیند کارشناسی‌های فراوان و تأمین منابع انسانی و مالی باشد برخوردار نخواهد بود. از این رو برای کسب موفقیت هر چه بیشتر در این راه، بایستی توجه اصلی به کارهای جمعی، برنامه ریزی‌های کوتاه و بلندمدت، و مهندسی ساختارهایی باشد که در عین پویایی و همه جانبه نگری، امکان پوشش‌دهی به فعالیت‌های در حال انجام در جوامع مختلف را داشته باشد.

آسیب شناسی

شناخت و نقد آسیب‌ها یکی از نکته‌های بنیادین در عرصه پژوهش پیرامون قرآن و جهان معاصر است. برخی از عرصه‌هایی که باید مورد آسیب‌شناسی قرار گیرد از این قرار است:

1- فعالیت‌های قرآنی

غفلت از آسیب‌شناسی فعالیت‌های قرآنی جهان اسلام، و حتی کارهای انجام شده در غیر جهان اسلام، می‌تواند ثمره و تأثیر تلاش‌های انجام شده را کم رنگ نماید. این آسیب‌شناسی می‌تواند گستره‌ای وسیع، از جمله: مؤسسه‌ها و مراکز مربوط به قرآن پژوهی یا کارهای انجام شده در راه ایجاد و گسترش فرهنگ قرآنی را در برگیرد. بخشی از امر آسیب‌شناسی نیز می‌تواند مربوط به موضوع‌هایی چون مواجهه مستشرقان با قرآن و موضوع‌ها و مسائل مربوط به آن شود.

رویگرد غربیان به قرآن می‌تواند با انگیزه‌های تبشیری، استعماری یا علمی باشد 25 ولی به هر حال، از بررسی و نقد آنها و چاره‌جویی برای تکمیل یا تصحیح این دیدگاه‌ها گریزی نیست. بعلاوه که این امر انگیزه مسلمانان را برای معرفی هر چه بیشتر و بهتر کتاب آسمانی شان تقویت می‌کند.

2- نوع کنشگری مسلمانان

در تطبیق قرآن با نیازهای زمان، باید مواظب افراط و تفریطها بود و به آسیب‌شناسی آنها پرداخت. در این عرصه «عقل پرستی» به همان اندازه خطرآفرین است که جمود ورزیدن و عقل‌گریزی. در این راه همچنین بایستی از مد‌زدگی، جو‌زدگی و تفسیر و تبیین قرآن بر طبق سلايق روز اجتناب نمود. البته تفاوت این امر با اینکه چگونه می‌توان در حالتی فعال، زمان و عصر را دینی کرد در یک مرزبندی دقیق نهفته است که باید در جای خود به دقت بررسی شود.

3- عملکرد مدعیان

به خاطر تأثیر جدی اعمال و رفتار مسلمانان در جذب یا دفع دیگران به اسلام و کتاب آسمانی آن، پیشوایان دینی به پیروان خود سفارش کرده‌اند که مردمان را با عمل خود به سوی حق دعوت نمایند 26 و تأکید داشته‌اند که مایه آبروی ما باشید نه آبروریزی برای ما. 27 در همین راستاست که اعمال و رفتار مبلغان و مدافعان قرآن از اهمیت و تأثیری فراوان برخوردار می‌شود. این امر به ویژه در عصر حاضر که کوچکترین گفتار یا رفتاری می‌تواند به سرعت در سراسر جهان منتشر شود حساسیت، و تأثیر بیشتری پیدا

کرده است. متأسفانه یکی از بزرگ‌ترین دستاویزهای مخالفان اسلام و قرآن، رفتارهای غیرعقلانی و یا غیرشرعی است که برخی مدعیان پیروی از این کتاب آسمانی، و با برداشت‌های ناصواب از آیه‌های آن، انجام می‌دهند. این امر دارای پیامدهایی ناگوار است؛ به گونه‌ای که می‌توان گفت از بین بردن آثار سوء این رفتارها و اصلاح نگاه بدبینانه به قرآن و قرآنیان، نیازمند تلاش و زمان فراوان و گاه شاید غیرممکن است. بنابراین یکی از بایسته‌های امر تبیین و تبلیغ آموزه‌های قرآنی برای انسان معاصر تلاش برای تفکیک و مرزبندی عملکرد مدعیان پیروی قرآن از آموزه‌های خود قرآن و سیره و سلوک عملی و نظری پیشوایان اسلامی می‌باشد. وصول به این مقصود البته نیازمند ارائه معیارهای معقول و برگرفته از کتاب و سنت است.

4- مهجوریت قرآن

بخشی از تلاش‌ها در بحث از قرآن و انسان معاصر می‌تواند معطوف به آسیب‌شناسی غربت و مهجوریت قرآن در جوامع اسلامی و در ذهن و ضمیر مسلمانان باشد. بی تردید وجود برخی نارسایی‌ها و معضلات در جوامع اسلامی، ناشی از مهجوریت این کتاب در بین پیروان و طرفداران خویش، یا نزول جایگاه آن از «کتاب زندگی و انسان‌سازی» به کتابی صرفاً برای کسب ثواب یا آمرزش اموات است. 28 در سخنان ائمه‌علیهم‌السلام هم در موارد زیادی دیده شده که از غربت قرآن گلایه کرده و برای رفع آن راه حل‌هایی را نیز ارائه نموده‌اند. 29 وقتی علاقمندان و پیروان این کتاب در حق آن جفا می‌کنند از دیگران نمی‌توان انتظار داشت. از این رو بهره‌گیری از این کتاب برای جامعه معاصر بدون شناخت علل، عوامل و زمینه‌هایی مهجوریت این کتاب و راه‌های رفع آن، به سامان لازم خود نمی‌رسد.

5- بدیل‌های مطرح شده برای قرآن

در جامعه معاصر، دیدگاه‌ها و نگرش‌های دیگری هم وجود دارد که داعیه نجات و هدایت انسان را دارند. از این جهت می‌توان اینان را نوعی رقیب یا بی‌بدیل برای قرآن دانست. به عنوان مثال برخی ممکن است مدعی شوند با وجود قانون‌های بشری و تأسیس مراکز و نهادهای قانونگذاری در دنیای امروز، انسان معاصر می‌تواند به مدد عقلانیت خود و با استفاده از خرد جمعی و ابزارهایی که در اختیار دارد قانون‌های مورد نیاز خود را متناسب با نیازها و مشکلاتش طراحی نموده و دیگر به قوانین و آموزه‌های کتاب‌های آسمانی نیازی نیست. از این رو باید گفت مسئله تبیین جایگاه قرآن و کارآیی نگرش‌های قرآنی برای جامعه معاصر وقتی کامل می‌شود که بدیل‌هایی که در مقابل این کتاب مطرح شده به خوبی مورد بررسی و نقد قرار گرفته و برتری‌های نگرش قرآنی نسبت به آنها بیان شود.

6- انتشارات قرآنی

در زمینه قرآن و جامعه معاصر همچنین لازم است انتشار آثار قرآنی به جد مورد توجه قرار گیرد. این امر از یک طرف معطوف به اتقان محتوایی آثار منتشر شده درباره قرآن یا از دیدگاه قرآن است و از طرف

دیگر ناظر به امور فنی و هنری مثل صفحه آرایی، چاپ، توزیع و دیگر مسائل زیباشناختی در سطح معیارهای جهانی.

البته نقد و بررسی و آسیب‌شناسی آثار، نباید موجب غفلت از نکته مهم دیگر، یعنی تجلیل و تحلیل از قرآنیان و قرآن پژوهان باشد. اگر امروزه ما بر خوان گسترده معانی و معاریف قرآنی نشسته‌ایم و از جهان شمولی و کارایی آن سخن می‌گوییم، بی‌تردید بخشی عمده از این امر، مرهون تلاش‌ها و مجاهدت‌های خالصانه افرادی بی‌شمار است که از نخستین روزگاران نزول این آیات بر پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله وسلم تا عصر حاضر با بذل بی‌دریغ جان، مال و توانایی علمی خود به حراست از این گنجینه ارزشمند پرداخته‌اند. این امر به ویژه در زمان‌هایی که ایام به کام و امکانات علمی و مادی مثل امروز نبوده ارزش و اهمیتی دوچندان می‌یابد. به نظر می‌رسد در طول تاریخ درباره هیچ کتاب دینی به اندازه قرآن شرح و تفسیر نوشته نشده و کتابی به این اندازه از زوایای گوناگون مورد کاوش قرار نگرفته است. 30 از این رو یکی از بایسته‌های گسترش حیات قرآنی در عصر حاضر، و یکی از راه‌های ادای دین و حق‌شناسی به محضر خادمان قرآن در طول زمان، آن است که با معرفی احوال و اندیشه‌ها و انتشار آثار آنان، به زنده نگاه داشتن اندیشه و یاد ایشان اقدام نموده و نسل جدید را با تراث علمی و عقیدتی خویش بیش از پیش آشنا نماییم. این آشنایی می‌تواند علاوه بر کمک به بازاریابی هویت نسل نوخاسته، آنان را به ادامه راه پیشینیان ترغیب نماید.

7- منتقدان و مخالفان

به طور قطع در عصر حاضر افرادی هستند که اعتقادی به امکان بهره‌گیری از کتابی چون قرآن برای انسان دوران مدرن و پست مدرن ندارند. قرآن باورانی که در صدد پی‌گیری پروژه «قرآن و انسان معاصر» هستند بایستی بخشی از توان خود را صرف شناخت و نقد دیدگاه این مخالفان یا منتقدان نمایند.

8- موانع و مشکلات

همچون هر کار مهم و گسترده دیگر، مسئله نظریه‌پردازی در زمینه استفاده از آموزه‌های قرآن برای انسان امروز نیز چه از جنبه نظری و چه در حوزه عمل و اجرا با موانع و دشواری‌هایی رو به روست. به برخی از این مشکلات در طی بندهای مقاله‌های حاضر اشاره شد. به عنوان مثال، وجود تنوع‌ها و تکرر شدید فرهنگی و اجتماعی در عصر حاضر یا عدم همگرایی و همراهی مسلمانان در زمینه قرآن پژوهی نمونه‌هایی از موانع موجود بر سر راه استخراج و تبلیغ پاسخ‌های قرآنی به نیازهای انسان معاصر است. یکی از شرط‌های موفقیت در این راه آن است که مشکلات و موانع موجود با نگاهی آسیب‌شناختی شناسایی شده و برای مواجهه درست با آنها چاره‌اندیشی شود.

سخن فرجامین

آنچه آمد نه تمام کلام بود نه کلام تمام. بی تردید موضوعی با این اهمیت وقتی به سامان لازم خود می‌رسد که بیش از پیش در معرض بحث و بررسی اندیشوران جهان اسلام قرار گرفته و سوبه‌های گوناگون آن مورد کاوش قرار گیرد. امید که چنین شود.

1- روسو، ژان ژاک، قرارداد اجتماعی: متن و زمینه متن، مرتضی کلانتریان، اول، تهران، آگاه، 496 / 1379.

2- راشد، محمد، القرآن و تحدیدات العصر: رحله الشک و الایمان و فرشات حول المصباح الالهی، چاپ دوّم، دمشق، الاوائل، 2002 م، / 31-32.

3- بابایی، رضا، ترنم قرآن در سیره معصومان علیهم السلام، اول، تهران، نشر هستی نما، 46-25 / 1380
4- برای آگاهی از برخی نکته‌ها نک: رحمتی، حسینعلی، «دین در دنیای معاصر: ضرورت‌ها و بایسته‌ها» مجموعه مقالات انسان معاصر، دین و کارکردهای آن، اول، بابلسر، انتشارات دانشگاه مازندران، 209-244 / 1385.

5- به عنوان مثال وقف و موقوفات یکی از امکاناتی است که در جهان اسلام وجود دارد و می‌توان آنها را برای تبلیغ و پژوهشهای قرآنی، و جذب افراد و جوامع به سوی این کتاب آسمانی به کار گرفت.

6- خرمنشاهی، بهاء‌الدین، قرآن شناخت؛ مباحثی در فرهنگ آفرینی قرآن، دوّم، تهران، طرح نو، 158 / 1375.

7. Bangura, Abdul Karim, The Holy Qur'an and

Contemporary Issues, New York, Universal

8- ابوزید، نصر حامد، مفهوم النص: دراسة فی العلوم القرآن، چاپ سوّم، بیروت، المركز الثقافی العربی، 1996 م.

9- نیفر، احمیده، الانسان و القرآن وجها لوجه؛ التفاسیر القرآنیة المعاصرة، اول، دمشق، دارالفکر، 2000 م.
10- قرآن شناخت، / 15-44.

11- همان، / 143-180.

12- قال علی علیه السلام: «إنّ القرآن، ظاهره انیق و باطنه عمیق. لاتفنی عجائبه و لاتنقضی غرائبه و لا تکشف الظلمات الا به» نهج البلاغه، به کوشش صبحی صالح، قم، دارالهجرة، / 61.

13- از جمله آیه «و یوم نبعث فی کل أمة شهیداً علیهم من انفسهم و جنائبک شهیداً علی هولاء و نزلنا علیک الکتاب تبیاناً لكل شیء و هدی و رحمة و بشری للمسلمین» (نحل، / 89). برخی معتقدند این آیه، از صریح‌ترین آیه‌های مربوط به جامعیت قرآن است (نک: عابدینی، احمد، ژرفایی قرآن و شیوه‌های برداشت از آن، اول، اصفهان، مبارک، 59 / 1382).

14- برای پیگیری این بحث به گونه‌ای گسترده‌تر، بنگرید به: کلانتری، ابراهیم، قرآن و چگونگی پاسخگویی به نیازهای زمان، اول، قم، نشر معارف، 344-269 / 1382.

15- به عنوان مثال این موضوع در سخنان اخیر پاپ بندیکت شانزدهم، هر چند به نقل از یک امپراطور چند قرن پیش، مطرح شد که آموزه‌های اسلامی و قرآن خلاف عقل و عقلانیت است (این سخن پاپ از سوی افراد مختلف مورد نقد واقع شد. به عنوان نمونه نک: رحمتی، حسینعلی، «رو در روی حقیقت و مصلحت: به بهانه سخنان اخیر پاپ»، روزنامه اطلاعات، شنبه 8 مهر 1385 / 6.

16- «يا ايها الناس انا خلقناكم من ذكرٍ و أنثى و جعلناكم شعوباً و قبائل لتعارفوا» (حجرات، / 13)

Lifestyl es .71

18- «انی جاعلک للناس إماماً» (بقره، / 124).

19- مثل کار دکتر نجارزادگان در کتاب تفسیر تطبیقی. نک: نجارزادگان، فتح الله، تفسیر تطبیقی: بررسی تطبیقی مبانی تفسیر قرآن و معارفی از آیات در دیدگاه فریقین، اول، قم، مرکز جهانی علوم اسلامی، 1383. 20- همان، / 14.

Int erdi sci pl i nary .12

22- «حلّ الله البيع و حرّم الربا» (بقره، / 275).

32. Mtl uhan, Mār shal I , Gut enberg Gal axy: The Maki ng of
Typogr aphi c Mān, Tor ont o, Uhi ver si ty of Tor ont o Press,
1962

24- کاستلز، مانوئل، عصر اطلاعات: اقتصاد، جامعه و فرهنگ، احد علیقلیان و افشین پاکباز، چهارم، تهران، طرح نو، 1384.

25- صغیر، محمدحسین علی، المستشرقون و الدراسات القرآنیة، اول، بیروت، دارالمورخ العربی، 1420 هـ، / 13-18.

26- قال ابو عبد الله عليه السلام: «كونوا دعاة للناس بغير السنتكم» کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، چهارم، تهران، دارالکتب الاسلامیة، 2/78_ 1365.

27- قال الصادق عليه السلام: «معاشر الشيعة! كونوا لنا زيناً و لا تكونوا علينا شيناً» حر عاملی، محمد بن حسن، وسائل الشيعة، اول، قم، مؤسسه آل البيت لاحیاء التراث، 1409 هـ، 12/194.

28- به گفته قرآن، یکی از حسرت‌های آدمیان در قیامت، غفلت از کتاب خدا و یکی از شکوایه‌های پیامبر صلی الله علیه وآله وسلم هم، شکایت از مهجوریت قرآن است (فرقان، / 29-30).

29- برای برخی از این موارد نک: مجلسی، محمدباقر، بحار الانوار، بیروت، مؤسسه الوفاء، 1404 هـ، 7/151 و 82/55.

30- بخشی از تألیف‌های قرآنی البته در زمینه علوم مربوط به قرآن است (برای آگاهی از سیر تحول و
تطورهای انجام گرفته در حوزه تألیفات مرتبط با علوم قرآنی، نک: اقبال، ابراهیم، فرهنگ‌نامه علوم قرآن،
اول، تهران، چاپ و تکثیر بین‌الملل، 1385).

برای آشنایی با برخی از آثار نگاشته شده درباره قرآن، بنگرید به یکی از بزرگ‌ترین مأخذشناسی‌های
قرآنی یعنی کتاب‌نامه بزرگ قرآن کریم، نک: بکایی، محمدحسن، کتاب‌نامه بزرگ قرآن کریم، اول، تهران، نشر
قبله و تراوش قلم، 1374. تا کنون بیش از هفده جلد از این مأخذشناسی منتشر شده است.)